

ВПЛИВ КОНЦЕПЦІЙ ПРАВОРОЗУМІННЯ НА ФОРМУВАННЯ МЕТОДОЛОГІЇ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

В. В. Новіцький
аспірант відділу теорії держави і права
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України

Наукова діяльність вченого-правника – це достатньо не простий, творчий процес пошуку відповідей на актуальні питання буття сьогодення. Будь-яке доктринальне дослідження повинне відповідати ознакам системності та комплексно відображати проблематику, яка в ньому висвітлюється. В даному випадку саме концепції праворозуміння та методологія права є тим вихідним стрижнем, який виконує роль своєрідного «навігаційного» покажчика. На нашу думку, основоположні концепції та ідеї праворозуміння здійснюють вагомий вплив не лише на методологію юридичної науки, а й на процес прямого законотворення. Адже нерозривний зв'язок теорії та практики полягає в тому, що методологія відповідає на питання, як ми будемо досліджувати проблемні аспекти регулювання певної групи суспільних відносин, аргументовано доведені результати

якого рекомендується імплементувати в нормативно-правові акти. Праворозуміння – це складний конгломерат, як державно-правових, такі суб'єктивно-особистісних факторів, які мають вплив на свідомість дослідника та вибір ним методів наукового пошуку. Вищевказане є підтвердженням наявності непересічної зацікавленості у дослідженні симбіозу праворозуміння та методології права.

Свого часу окреслену проблематику з різних ракурсів досліджували такі науковці, як: Ю. Шемшученко, Н. Оніщенко, М. Козюбра, П. Рабінович, С. Максимов, В. Плавич, В. Кравець, С. Алаїс, П. Йолон, А. Берендєєва, Є. Бурлай, Т. Чепульченко, О. Ющик тощо.

На наш погляд, в рамках цього диспуту необхідно розкрити такі блоки питань:

1) етимологічна сутність таких термінів, як праворозуміння, методологія юридичної науки та їх змістовна особливість;

2) вплив концепцій праворозуміння на вибір методів дослідження.

Для того, щоб краще проілюструвати вплив праворозуміння загалом та його концепцій зокрема на формування методології юридичної науки, вибір методів пізнання, в першу чергу, потрібно проаналізувати понятійно-категоріальний апарат зазначених дефініцій. Починати дослідження обраного об'єкта необхідно із студіювання його фундаментальних першооснов. Будь-який термін (не лише юридичний) – це витриманий екстракт сутнісного сприйняття результатів довготривалого пізнання певного процесу, явища, поняття. Продовжуючи думку, слід сказати, що етимологія дає нам первинне тлумачення об'єкта дослідження. Дійсно, науковець має пам'ятати те, що опрацювавши лише понятійний апарат цікавої йому інституції, він вже буде мати початкове уявлення

про її функціональне призначення. Відповідно, не розібравшись у термінах, буде надзвичайно складно нею оперувати і, як наслідок, такий стан справ може призвести до отримання хибних висновків. Саме тому цей спектр наукового буття не варто ігнорувати.

Переїдемо безпосередньо до термінології: «праворозуміння – усвідомлення правової дійсності через призму правових теорій, доктрин, концепцій» [1, с. 48]; «процес та результат осмислення природи права, який здійснюється через визначення поняття та формування певної концепції права» [2, с. 587]. В свою чергу, термін «методологія» перекладається з латинської мови як *methodus* – метод, *logos* – вчення, означає вчення про метод [3, с. 374]. Крім того, термінологічно, таку категорію, як «методологія», можна розкрити в таких значеннях:

1) вчення про науковий метод пізнання й перетворення світу, його філософська, теоретична основа;

2) сукупність прийомів дослідження, що застосовуються в будь-якій науці відповідно до специфіки об'єкта її пізнання [4].

Використовуючи здобутки методології юридичної науки, маємо можливість обрати систему методів, якою будемо керуватися при дослідженні об'єкта пошуку. Однак, варто особливо наголосити на такому, що цей вибір повинен відповідати суб'єктивно-об'єктивним орієнтирам вченого відносно тієї чи іншої концепції праворозуміння. Адже саме та обставина щодо того, як ми розуміємо право, яку класифікацію концепцій праворозуміння матимемо за основу, буде впливати на вибір методів дослідження. Таким чином, виходячи із аналізу приведених вище дефініцій, доцільно звернути увагу на такий

аспект, щоб пізнати правову категорію, над якою працюєш, потрібно для початку здобути «достатній багаж» знань про правову дійсність та досягнути природу права.

Праворозуміння є центральною проблемою правознавства, прагненням дати відповідь на питання «що таке право?» [2, с. 587]. Важливо не тільки сформулювати теоретичне визначення права, а й зрозуміти його змістовну складову та усвідомити ціннісне значення. «Право – це гарантії реалізації прав і свобод в контексті розуміння того, що «другорядних» або «не першого ґатунку» прав людини не буває» [5, с. 36]. Ця теза яскраво втілює в собі всю вагу такої складної, багатогранної та неоднозначної правової конструкції, як право. В соціумі кожен його індивід, враховуючи різноманітні ідентифікаційні ознаки, такі, як: національність, раса, політико-релігійні переконання, країна громадянства і т. д., є своєрідним зі своїми власними інтересами, які можуть не корелюватися з поглядами інших суб'єктів цього суспільства. Тут обов'язково необхідні механізми стримування і протидія, невід'ємним інструментарієм та ключовою одиницею яких виступає право.

На думку Є. Бурлая, «право в усі часи вважалося і практично використовувалося як засіб впорядкування відносин між людьми та групами людей, гасіння надмірних суперечностей між ними, а його невід'ємні специфічні характеристики (формальність, імперативність, забезпеченість владним примусом) обумовлені особливим характером цих суперечностей, точніше – їх підвищеною гостротою» [6, с. 149]. Знову ж таки, важко не погодитись із наведеним висловлюванням. Право – це суспільно-правовий регулятор, правила співжиття, без яких суспільство не матиме загальнообов'язково-

го мірила поведінки, забезпеченого владним примусом, через санкційний вплив. Так, протягом всього історично-цивілізаційного шляху людство виробило два основні важелі управління впливу на дестабілізаційні фактори: 1) моралістично-релігійний; 2) владно-правовий. Зазначені механізми, однаково важливі для регулювання суспільних відносин, але особливо потрібно підкреслити неоцінену роль юридико-правового інструментарію. Адже його дієвість є запобіжником та гарантією державного правопорядку.

Приділивши увагу природі права, занурившись в її глибинно-сутнісне призначення, вкрай доцільним буде розкрити змістовне навантаження багатогранних за своєю суттю концепцій праворозуміння, щоб показати на цій основі, які ж методи дослідження варто використовувати в кожній з них. На сьогодні немає пануючої світової концепції праворозуміння. По-перше, для сучасної юриспруденції характерний ідеологічний плюралізм, а, по-друге, багато в чому праворозуміння залежить від того, до якої правової сім'ї належить та чи інша держава [7, с. 60]. Вірно і те, що не завжди багатоманіття поглядів – це добре, а єдино-центричні догми є такими, що не заслуговують на увагу. Надмірна плюралізація відносно будь-якого явища, процесу загалом та правового вчення, інституту, зокрема, не сприяє його продуктивному розвитку і функціонуванню. Однак слід пам'ятати таке: моністичний підхід має небезпеку однобічного висвітлення тієї чи іншої проблематики. Саме тому науковець повинен бути поміркованим та не вдаватись до абсолютизації багатоплярності поглядів або їх монімізації.

На наше глибоке переконання, перед тим, як перейти до аналізу

найбільш системно-вдалої, класичної типології праворозуміння, потрібно коротко навести спекторний зріз інших класифікацій. Власне плюралізм праворозуміння полягає в різноманітних поглядах щодо нього, а саме:

I) нормативістський підхід, соціологічний, теорія природного права, філософське розуміння права та інтегративна юриспруденція [8, с. 157];

II) класифікації праворозуміння за різними критеріями:

1) залежно від визнання наявності чи, навпаки, відсутності зв'язку між виникненням «права» й людською свідомістю – об'єктивістичне (наприклад, теологічно-божественне праворозуміння) та суб'єктивістичне (наприклад, праворозуміння психологічне);

2) за способом обґрунтування, аргументації – наукове і позанаукове (скажімо, міфологічне, релігійне, містичне, інтуїстичне);

3) за культурно-цивілізійною поширеністю – «західне» (насамперед європейське) та «східне»;

4) за соціально-змістовною природою – етнічно-національне, класове, професійне тощо. Існують інші підстави класифікації праворозуміння [9, с. 7];

III) 1) залежно від ставлення до «основного питання філософії» – співвідношення матеріального й ідеального – можна виділити матеріалістичний та ідеалістичний типи праворозуміння;

2) залежно від особливостей та масштабів використання надбань інших галузей знань у підходах до праворозуміння воно може бути розчленовано на такі типи, як феноменологічний, герменевтичний, антропологічний, психологічний, синергетичний тощо;

3) ідеологічний критерій – природно-правовий (юснатуралістичний), юридико-позитивістський (нормативістський) і соціологічний типи праворозуміння [10,

с. 14-15]. Дійсно, за такої гами світоглядно-багатопланової типологізації, надзвичайно складно спродукувати всеохоплюючу класифікацію праворозуміння, яка змогла б врахувати всю палітру її поглядів.

Враховуючи вищевикладене, все ж таки, беручи до уваги потреби окремо взятого диспуту, ретельно підібрану змістовно-базисну основу та обмежені рамки статейного дослідження, для того, щоб максимально результативно проілюструвати вплив концепцій праворозуміння на формування методології юридичної науки, необхідно зупинитись на такій класифікації, як: природно-правова та юридико-позитивістська. В різні історичні періоди прихильниками природної школи права були такі видатні діячі філософсько-правової думки, як: Сократ, Платон, Арістотель, Ф. Аквінський, Ф. Бекон, Дж. Локк, Ш. Монтеск'є, І. Кант, С. Оріховський-Роксолан, І. Вишенський, С. Яворський, П. Лодій, Є. Спекторський [11, с. 56-57].

Природне право виступає як зразок, мета і критерій для оцінки позитивного права, законодавчої влади і держави. При цьому природне право розуміється як моральне (або релігійне) явище і споконвічно сприймається як абсолютна цінність. Це право людини на життя і свободу впливає із самої біологічної сутності людини, належить їй за правом народження, тому його не можуть обмежувати ні держава, ні суспільства, а тим більше приносити у жертву будь-яким політичним інтересам. Тобто зміни природного права неможливі без зміни самої біологічної сутності людини. Зокрема, саме природне право привнесло у закон положення, відповідно до якого людина визначається найвищою соціальною цінністю (ст. 3 Конституції України 1996 р.) [12, с. 44]. Крім того, «згід-

но з природним правом, людина наділена юрисдикцією від природи. Вона є приватним законодавцем» [13, с. 14]. В цьому контексті варто наголосити на тому, що природне право, первинне, а всі інші концепції праворозуміння є похідними від нього. Ця теза знаходить своє об'єктивне підтвердження в індивідуально-біологічному началі кожної людської істоти. Всі ми від природи наділені притаманними людині, певними функціональними властивостями, які згодом трансформувались в права і свободи та знайшли свій закономірний, нормативно-правовий вираз.

Загальний підсумок переваг і чеснот теорії природного права виражається в такому: по-перше, вона утверджує ідею природних, невід'ємних прав людини; по-друге, завдяки цій теорії почали розрізняти право і закон, природне і позитивне право; по-третє, вона концептуально з'єднує право і мораль як взаємодоповнюючі елементи належного у соціальних відносинах і взагалі людських діях [14, с. 17]. На сьогоднішній день, як природні, так і позитивні права людини, гарантуються міжнародним та національним законодавством. Однак, життя «не стоїть на місці», а «класичні», не відчужувані права людини, з урахуванням викликів часу, набувають нового забарвлення.

Таким чином, для природно-правової концепції праворозуміння, виходячи з аналізу методологічних категорій, найбільш продуктивними є загальнонаукові методи: діалектичний, матеріалістичний, метафізичний і ідеалістичний, конкретно-історичний, аналіз, синтез, узагальнення, абстрагування, моделювання, логічний, соціологічний. Чому саме загальнонаукові методи доцільно віднести до природно-правової концепції праворозуміння? Як природно-правова концепція

впливає на вибір в її контексті загальнонаукових методів? Окремо необхідно наголосити на тому, що розподіл методів наукового пошуку між концепціями праворозуміння має надзвичайно тонку межу. Адже зрозуміло, що загальнонаукові методи можна цілком доречно застосувати і в інших типологізаціях праворозуміння.

Відповідь на поставлені питання полягає в цілях, завданнях, прагненнях кожного науковця при студіюванні ним конкретної проблематики. Якщо ми маємо намір проаналізувати обраний правовий інститут, дослідити юридичні гарантії прав людини, з метою привнести щось якісно-позитивне, удосконалити діючі механізми захисту прав людини від протиправного на них посягання, запропонувати нові важелі регулювання суспільних відносин, то в такому випадку нам потрібно виходити з духу ціннісно-фундаментальних, базисних основобраного об'єкта, а не лише з букви Закону. При нагоді констатуємо, що найбільш вдало реалізувати зазначені цілі вбачаємо за можливе через загальнонаукові методи, виходячи із того, що за їхньою допомогою, зможемо «розкласти» об'єкт дослідження на складові частини (аналіз) для з'ясування відношення громадян до державно-правових ініціатив шляхом опитування, анкетування (соціологічний метод). Це оптимальний шлях напрацювання доктринально-нових поглядів, ідей, концепцій при модернізації, осучасненні раніше здобутого науково-практичного масиву та дослідженні недостатньо або взагалі не опрацьованого аспекту цікавого нам предмета наукового пошуку.

Перейдемо до юридико-позитивістської концепції праворозуміння. Відразу зазначимо, що ми не виступаємо прихильниками саме цієї концепції, втім, вважаємо за необхідне зупинитися

на ній щодо заявленого формату. Відомими представниками юридичного позитивізму є: Дж. Остін, Ш. Дайсі, К. Бергбом, А. Меркель, А. Еспінас, С. Пахман, М. Палієнко, В. Катков [11, с. 120]. Основні догми позитивізму зводяться до таких постулатів:

1) розуміння права як сукупності норм, що встановлюються державою у формі закону (нормативно-правового акта, адресованого державою суспільству);

2) ототожнення юридичної чинності закону із здатністю держави забезпечувати його своїм примусом;

3) визнання закону юридично дійсним (недійсним) з моменту його «позитивації», тобто офіційного встановлення або скасування;

4) включення у предмет юриспруденції законів та інших нормативно-правових актів, що видаються державою;

5) обмеження завдань юристів-практиків проблемами застосування норм права (законів) [14, с. 63-64].

На наше глибоке переконання, беручи до уваги особливості позитивізму, в рамках даної концепції праворозуміння можливо використовувати спеціально-прикладні методи: техніко-юридичного аналізу, тлумачення, систематичний метод, правове моделювання, порівняльно-правовий метод. Знову ж таки, важливо відповісти на аналогічні питання: чому саме спеціально-прикладні методи, доцільно віднести до юридико-позитивістської концепції праворозуміння? Як юридико-позитивістська концепція впливає на вибір в її контексті спеціально-прикладних методів? В даному випадку нам необхідно виходити саме із букви Закону. Тобто головне завдання науковця в контексті зазначеного є протлумачити те, що привнесене законодавцем, мова йде про нормативно-правові акти, та сформулювати на його

основі відповідні висновки. Для таких цілей підходять саме спеціально-прикладні методи, тому що вони виконують роль «навігаційного» покажчика, від пункту техніко-юридичного аналізу законодавчих норм до пункту їх порівняльно-правового дослідження.

В результаті проведеної наукової роботи підведемо деякі підсумки: 1) були запропоновані спроби довести важливість вивчення категоріально-правового апарату, зокрема, його етимологічних догм, для світоглядного пізнання особливостей обраного об'єкта дослідження;

2) на основі аналізу теоретико-прикладних здобутків вчених-правників зроблено спробу відповісти на одне із одвічних питань правознавства: «що таке право?»;

3) виходячи із специфіки фундаментальних концепцій праворозуміння, таких, як: природно-правова та позитивістська, зроблено спробу проілюструвати їх вплив на вибір методів дослідження.

Таким чином, можемо зробити висновок про те, що існує чітка залежність методів наукового пошуку від концепцій праворозуміння. Адже останні формують у кожного науковця суб'єктивне бачення самої внутрішньої сутності права, його вихідних начал, без усвідомлення яких вибір методів дослідження може не виправдати його очікувань відносно пізнання обраного ним об'єкта. Крім того, враховуючи вищевказане, доцільно зацентрувати увагу на тому, що проблематика концепцій праворозуміння та їхній вплив на формування методології юридичної науки – це дискусія обсягом не на одну монографію чи дисертаційну роботу. Ця теза є переконливим аргументом на користь необхідності продовження науково-практичних досліджень з окресленого дискурсу. ■

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Юридична енциклопедія : в 6 т. /Редкол. : Ю.С.Шемшученко (гол.редкол.) та ін. – К.: Укр.енцикл., 1998. – Т. 5: П-С. – 2003. – 736 с.
2. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. – Х. : Право, 2016. – Т. 3 : Загальна теорія права / редкол.: О. В. Петришин (голова) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Нац.юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого, 2017. – 952 с.
3. Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук (гол. ред.). – К. : Абрис, 2002. – С. 374.
4. Словник української мови : в 11 т. – Т. 4. 1973. – С. 692 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/p/4/692/2>
5. Оніщенко Н. М. Правова свідомість: роль і значення в процесах праводержавозмін / Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2018. – № 6. – С. 36-39.
6. Бурлай Є. В. Методологічне значення категорії «конфлікт» і проблема праворозуміння (до основ конфліктологічної теорії права) / Право України. – 2014. – № 6. – С. 149-157.
7. Берендєєва А. І. Історична генеза концепцій праворозуміння / Південноукраїнський правничий часопис. – 2015. – № 3. – С. 57-60.
8. Оніщенко Н. М. Сучасне праворозуміння у контексті витоків, постулатів, основних принципів та функціонального призначення права / Право України. – 2010. – № 4. – С. 156-163.
9. Рабінович П. М., Святоцький О. Д. Інтерв'ю доктора юридичних наук, професора, академіка НАПрН України Петра Рабіновича – головному редакторові журналу «Право України», доктору юридичних наук, професору, академіку НАПрН України Олександрю Святоцькому / Право України. – 2010. – № 4. – С. 4-9.
10. Козюбра М. І. Праворозуміння: поняття, типи та рівні / Право України. – 2010. – № 4. – С. 10-21.
11. Алаїс С. І. Проблема праворозуміння в основних школах права: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 /С. І. Алаїс. – К., 2003. – 203 с.
12. Чепульченко Т. О. Деякі проблеми розуміння права в умовах демократичного розвитку суспільства / Держава і право. Юридичні і політичні науки. – 2009. – Вип. 43. – С. 41-46.
13. Плавич В. П. Сучасне праворозуміння: філософсько-правовий аналіз / Держава і право. Юридичні і політичні науки. – 2009. – Вип. 43. – С. 14-19.
14. Кравець В. М. Типи праворозуміння як методології основних філософсько-правових дискурсів: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.12 /В. М. Кравець. – К., 2003. – 179 с.